

УДК 364.442

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/39-2-44>

Тамара ОТРОШКО,

orcid.org/0000-0001-5777-2309

кандидат педагогічних наук, доцент,

декан факультету соціально-педагогічних наук та іноземної філології
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
(Харків, Україна) *ped_osvita16@ukr.net*

Юлія ЛИСЕНКО,

orcid.org/0000-0003-3229-2880

кандидат педагогічних наук, доцент,

професор кафедри соціальної роботи
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
(Харків, Україна) *yu25lysenko@gmail.com*

Наталія КВІТКО,

orcid.org/0000-0002-4439-3059

методист,

викладач кафедри соціальної роботи
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
(Харків, Україна) *kvitko041996@gmail.com*

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню соціального супроводу студентів з особливими потребами як важливої частини їх соціальної адаптації до освітнього середовища в закладах вищої освіти. У статті підкреслюється важливість соціального супроводу для людей з особливими освітніми потребами, зокрема вказується, що студенти з особливими освітніми потребами потребують більше зусиль у процесі навчання. Уточнено поняття соціального супроводу, вивчено завдання та технології організації соціального супроводу, роль соціального працівника в процесі соціального супроводу студентів з особливими потребами.

Окреслено завдання соціального супроводу студентів, розглянуто поняття та складові процесу соціального супроводу. Підкреслюється, що соціальна підтримка студентів з особливими потребами є нагальною потребою нашого часу. Наведено приклади труднощів, з якими стикаються студенти, здобуваючи вищу освіту, зокрема, що є низка відмінностей у поведінковій, нервово-особистісній, інтелектуальній та афективній сферах цих студентів. Показано мету підтримки та виділено конкретну послідовність рівнів соціального супроводу студентів з обмеженими можливостями. Був зроблений важливий коментар щодо того, що процес соціального супроводу не завершується, якщо студент з особливими потребами не працевлаштований. Зазначено зарубіжний досвід у цій галузі, оскільки соціальна адаптація та підтримка студентів з обмеженими можливостями здійснюються у всіх розвинених країнах світу, де дотримуються вимог щодо безбар'єрності університетських містечок, студенти з інвалідністю забезпечені технічними засобами для навчання, їм надається допомога консультанта чи асистента, в тому числі психологічна, медична та соціальна допомога. Слід зазначити, що в процесі соціальної роботи зі студентами ЗВО командою спеціалістів має керувати соціальний працівник, який обіймає організаційно-керівну посаду, має низку функціональних обов'язків на кожному етапі соціального супроводу та використовує різні ресурси, щоб надавати послуги студентам. Зроблено висновки про вплив соціального супроводу на психологічне самоприйняття та самоідентифікацію студента з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: соціальний супровід, студенти з особливими потребами, соціальна підтримка, соціальні послуги студентам.

Tamara OTROSHKO,*orcid.org/0000-0001-5777-2309*

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Social and Pedagogical Sciences and Foreign Philology
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) ped_osvital6@ukr.net*

Yuliia LYSENKO,*orcid.org/0000-0003-3229-2880*

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Social Work
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) yu25lysenko@gmail.com*

Nataliia KVITKO,*orcid.org/0000-0002-4439-3059*

*Methodologist,
Lecturer at the Department of Social Work
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) kvitko041996@gmail.com*

SOCIAL SUPPORT OF STUDENT YOUTH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article is devoted to the study of social support of students with special needs as an important part of their social adaptation to the educational environment in higher education institutions. The article emphasizes the importance of social support for people with special educational needs, in particular, it is indicated that students with special educational needs need more effort in the learning process. The concept of social support is specified, the tasks and technologies of the organization of social support, the role of the social worker in the process of social support of students with special needs are studied.

The tasks of social support of students are outlined, the concepts and components of the process of social support are considered. It is emphasized that the social support of students with special needs is an urgent need of our time. Examples of difficulties faced by students in obtaining higher education are given, in particular, that there are a number of differences in the behavioral, neuro-personal, intellectual and affective spheres of these students. The purpose of support is shown and a specific sequence of levels of social support for students with disabilities is highlighted. An important comment was made that the process of social support does not end if a student with special needs is not employed. Foreign experience in this field is noted, as social adaptation and support of students with disabilities is carried out in all developed countries of the world, where the requirements for barrier-free campuses are met, students with disabilities are provided with technical means for training, they are assisted by a consultant or assistant, including psychological, medical and social assistance. It should be noted that in the process of social work with freelance students, a team of specialists should be led by a social worker who holds an organizational and managerial position, has a number of functional responsibilities at each stage of social support and uses various resources to provide services to students. Conclusions are made about the influence of social support on the psychological self-perception and self-identification of a student with special educational needs.

Key words: *social support, students with special needs, social support, social services for students.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства питання рівності та доступності навчання від дитячих садків до університетів для людей з особливими освітніми потребами стають дедалі більш актуальними. Аналіз досвіду європейських країн показує позитивні ефекти інклюзивної освіти на прикладах не лише учнів та студентів, а й інших учасників освітнього процесу.

Водночас освіта для молоді з особливими освітніми потребами ускладнюється низкою проблем: архітектурна непридатність будівель, недосконала законодавча база, відсутність фінансування навчальних закладів, неадекватна адаптація навчальних планів, складна адаптація під час навчання, непідготовлений студентський склад та неадекватна професійна підготовка викладача. Окреслені проблеми та стратегічні зміни в системі

освіти України порушують питання про інклюзивну освіту та необхідність запровадження психологічної підтримки як однієї з умов успішної інтеграції учнів з особливими освітніми потребами.

Процес соціального супроводу досліджували такі вчені, як В. Беха, А. Капська, М. Лукашевич, І. Пеша, М. Туленкова, які розглядали різні трактування цього процесу та визначали його суть. Феноменом психологічної підтримки безпосередньо займалися М. Бітянова, С. Головаха, А. Журавель, Є. Казакова, М. Савчин, які вивчали питання про походження психологічної підтримки та розглядали її як комплексний підхід. Теми інклюзивної освіти та особливості її організації були розглянуті в працях І. Звереві, І. Єрмакова, Н. Савінової, М. Савчина та інших (Таланчук, Ковальченко, Нікуліна, 2014: 75).

Метою статті є теоретичний аналіз та з'ясування завдань та технологій організації соціального супроводу молоді з інвалідністю в освітньому середовищі закладів вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Період навчання у закладах вищої освіти є, мабуть, найважливішим для всіх, особливо для людей з обмеженими можливостями, етапом на шляху до розвитку особистості та підвищення кваліфікації. Цей період, що знаменує собою початок зрілості, характеризується одночасним виникненням специфічних процесів, які пов'язані як зі специфікою навчання, так і зі змінами в соціальному середовищі. Навчання в університеті для студентів з особливими потребами є справжнім випробуванням, оскільки від цієї категорії студентів вимагається більших зусиль не лише через їхні психофізіологічні особливості, а й через соціальні, просторові та економічні бар'єри.

Важливим завданням соціального супроводу є соціальна адаптація як невід'ємна частина соціалізації кожної людини, тому вона є предметом наукових досліджень багатьох психологів, педагогів, соціологів, філософів та юристів. У роботах ця проблема отримує наукове розуміння.

Як модель цільової всебічної соціальної допомоги людині чи сім'ї проблема соціального супроводу поширилася в роботі з різними категоріями громадян.

Багато дослідників оцінюють соціальний супровід як оптимальну форму соціальної підтримки людини, яка перебуває в несприятливій життєвій ситуації (О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, А. Ю. Капська, Г. М. Лакціонова, Ж. В. Петрович, С. Я. Харченко та інші).

У процесі соціального супроводу клієнта найважливішим досягненням є ефект соціального розвитку – оптимальна форма соціальної компетентності, що дає змогу людині впливати

на власні умови життя і на себе (А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, Т. Г. Жаровцева, О. Л. Кононко, І. П. Рогальська, Т. І. Пониманська, Р. І. Прима) (Серга, 2011: 222–223).

Вища школа є незаперечним фактором формування повноцінної особистості, хорошого спеціаліста, тому вивченню соціально-освітньої діяльності присвячена робота багатьох вчених, зокрема: О. Безпалько, М. Галагузова, І. Звереві, Л. Коваль, Н. Лавриченко, Л. Міщика, В. Петровича, Т. Завгородньої, С. Левикової, В. Поліщука, С. Харченка та інших (Мищенко, 2012: 78).

На думку українських вчених П. М. Таланчука, В. А. Скрипника, Т. М. Гребенюка, К. О. Кольченко, які вивчали проблему соціальної адаптації студентів з обмеженими можливостями, є різні види підтримки (в тому числі соціальної) студентів з особливими потребами, які навчаються в українських університетах, що є важливим фактором впливу на ступінь соціальної адаптації, інтеграції та соціалізації.

Навчання в університетах для студентів з обмеженими можливостями стає пріоритетом законодавчого, соціально-економічного та культурного розвитку в Україні. У Постанові Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 716 «Державна програма розвитку реабілітації та працевлаштування людей з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та інтелектуальними вадами на період до 2011 р.» зазначено, що кількість студентів з обмеженими можливостями становить 0,4% від загальної кількості людей, які навчаються у вищих навчальних закладах. Нині працевлаштовано лише 14% людей з інвалідністю працездатного віку. Наша країна знаходиться на ранній стадії вирішення питання надання освітніх послуг студентам з особливими потребами. Для позитивного вирішення проблем усі напрацювання дослідників є важливими, особливо ті, в яких вивчається чітка система соціального супроводу на основі нинішніх соціальних служб ЗВО, координація управління діяльністю цих служб на регіональних та вищих рівнях, де роль соціального працівника разом з іншими експертами (викладачами, психологами) є вирішальною.

Соціальна підтримка студентів з особливими потребами є нагальною потребою нашого часу. У своїх дослідженнях Т. М. Гребенюк показала низку труднощів, з якими стикаються студенти з вадами зору:

1) дидактичні (велике навантаження, нездатність конспектувати лекції, недостатня підготовка методів навчання для потреб незрячої людини, відсутність навичок для самостійної роботи);

2) побутові (проблеми з просторовою орієнтацією та самообслуговуванням);

3) соціально-психологічні (проблеми з міжособистісними контактами та спілкуванням) (Комарова, Пеша, 2006: 49–58).

З вищезазначеними проблемами стикаються не лише студенти із вадами зору, а й усі молоді люди з обмеженими можливостями, які починають навчання у ВНЗ. У поведінковій, нейроперсональній, інтелектуальній та афективній сферах таких студентів простежується низка відхилень, внаслідок чого формуються низька самооцінка та адаптаційний потенціал. Ці проблеми продовжують бути ключовими в освітньому процесі, розміщуючи учнів з особливими потребами на меншопридатних позиціях із погляду адаптації до соціальних умов.

Якщо узагальнити ці проблеми, то можна виділити проблеми соціального плану, які потребують негайного вирішення, а саме: подолання соціальної ізоляції людей з обмеженими можливостями, обмежені навички спілкування, дозвілля, освіта, пошук роботи. Крім того, в таких студентів є яскраво виражені психологічні проблеми: підвищений страх, звикання, уникнення як типова форма спілкування, сором'язливість, пов'язана з неповноцінністю, образа (чому це трапилося зі мною), ригідність нервової системи, низька самооцінка, стереотипна поведінкова поведінка реакції, провинна (відмова від їх вади) тощо.

У процесі вирішення цих питань заслуговують на увагу такі рекомендації:

- вираження позитивної уваги та прийняття з боку батьків та оточення;
- розширення власних ресурсів за потребою;
- створення ситуацій успішних дій;
- розвиток особистої ініціативи;
- формування позитивної ідентичності (Таланчук, Ковальченко, Нікуліна, 2014: 75).

На думку колективу авторів П. Таланчука, К. Колченка, Г. Нікуліна, соціальна підтримка студентів з особливими потребами є однією з найважливіших форм соціальної роботи і має на меті допомогти студентам виконувати основні соціальні функції: навчання, працевлаштування, спілкування з людьми.

Головною метою супроводу є інтеграція студентів до середовища закладу і, отже, до суспільства. Розвиток самооцінки та поваги учнів до інших сприяє їхній самореалізації, самовдосконаленню та активній життєвій позиції (Таланчук, Ковальченко, Нікуліна, 2014: 75).

Для організації соціального супроводу необхідно створити «мережу підтримки» для студентів з обмеженими можливостями протягом усього

курсу навчання в університеті. Тому умовно в процесі аналізу низки наукових праць таких дослідників, як П. М. Таланчук та Н. М. Комарова, можна визначити певну послідовність дій чи етапів соціального супроводу студентів з обмеженими можливостями.

1. Діагностика або підготовка, яка починається з вступу до ЗВО. Проблеми студентів виявляються та аналізуються, в результаті чого окреслюються їхні індивідуальні потреби залежно від типу нозології, рівня знань, наявності практичних навичок, ступеня самостійності, матеріального становища та ступеня інтеграції в суспільство. Для кожного студента має бути складена індивідуальна програма соціального патронату, в разі потреби слід визначити розмір витрат та джерела фінансування.

2. Впровадження або негайне надання послуг, які починаються з моменту вступу до університету. На цьому етапі визначаються організації та спеціалісти, які безпосередньо надають послуги, вид та обсяг послуг, безпосередня співпраця із замовником та оцінка ефективності заходів (Крижанівська, 2012). На першому курсі незвичний ритм навчання, великий обсяг навчального матеріалу, інтегрований колектив, труднощі орієнтації, архітектурна доступність вимагають розвитку такої форми підтримки, як соціальний патронаж. Ця програма буде розроблена відповідно до проблем та потреб, визначених на попередньому етапі підтримки, і залежатиме від характеру хвороби студента. Тип послуг, що надаються на цьому етапі, зосереджується на соціально-побутовій, соціально-психологічній, соціально-культурній та соціально-трудова адаптації учнів.

3. Заключний етап або етап оцінки послуг включає такі пункти:

- оцінка змін, що відбулися в результаті надання послуги;
- вивчення нових потреб, які виникли у студентів і які необхідно вирішити;
- розробка (за необхідності) додаткового плану соціального супроводу або використання нових методів соціального супроводу ;
- завершення роботи з клієнтом, якщо він більше не потребує соціально-освітньої допомоги (Таланчук, Ковальченко, Нікуліна, 2014: 77).

Соціальний супровід розрахований на весь навчальний період студентів, під час кризи або коли умови, середовище, емоційний стан студентів можуть змінитися, наприклад: іспити, поїздки, екскурсії, релаксація, потреба в додатковій методичній та професійній підтримці.

Крім того, процес соціального супроводу не можна вважати завершеним, якщо студент з інва-

лідністю не працевлаштований. У системі вищої освіти в Україні студенти з особливими потребами перебувають у дуже невигідному положенні. Хоча закон вимагає, щоб навчальні заклади надавали освітні послуги людям з обмеженими можливостями нарівні з іншими громадянами, в тому числі шляхом забезпечення належного персоналу, матеріально-технічного забезпечення та інтелектуального обладнання, яке враховує індивідуальні потреби людей з обмеженими можливостями, нині відсутні загальні правила та норми щодо впровадження нормативної документації.

Завдання соціального супроводу та надання соціальних послуг для студентів з обмеженими можливостями покладено на Студентські соціальні служби, які працюють відповідно до цільових програм регіону, в якому знаходиться університет, та фінансуються університетами. Така подвійна підпорядкованість вимагає чіткої ієрархії та злагодженої співпраці між керівництвом ЗВО, керівництвом студентської спілки та Регіональним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Якпоказуєпрактика,ефективністьтакоїспівпраці нині значною мірою визначається суб'єктивними факторами. Об'єктивно прогресивною у здійсненні соціального супроводу є робота лише невеликої кількості українських ЗВО, а саме: Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», зокрема його структурних підрозділів у Хмельницькому та Вінниці, Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка та інші.

Для забезпечення універсальності, рівності та відкритості українських університетів для студентів з особливими потребами необхідно розробити чітку систему співпраці між структурними підрозділами університетів та соціальними службами.

Цікавим у цьому плані є досвід за кордоном, оскільки соціальна адаптація та підтримка студентів з обмеженими можливостями вже давно здійснюється у всіх розвинених країнах. Соціальна адаптація організована відповідно до Всесвітньої програми дій для людей з інвалідністю, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН та реалізованої відповідно до стандартних правил щодо рівних можливостей для людей з інвалідністю. Перш за все, виконуються вимоги щодо безбар'єрності університетським містечок, студенти з обмеженими можливостями забезпечуються технічними освітніми ресурсами за допомогою радників чи асистентів, отримують психологічну, медичну та соціальну допомогу (Крижанівська, 2012: 95).

У Великобританії створюються спеціальні умови для студентів з обмеженими можливостями, а людей з обмеженими можливостями

наймають радниками для надання допомоги цим студентам. Існує Національне бюро для студентів з обмеженими можливостями – інструмент надання аналітичної інформації про університети, що надає поради щодо різних аспектів життя та заохочує спілкування, співпрацю та розвиток серед студентів з обмеженими можливостями. Університети мають центри підтримки або служби з особливими потребами, які пропонують студентам не лише соціальну підтримку, а й низку інших послуг. Крім того, у Великобританії діє урядова система матеріальної допомоги студентам з обмеженими можливостями (MDSI), яку надають місцеві органи управління освітою. В університетах США існують служби підтримки інвалідів, які надають академічну, координаційну та консультативну підтримку; у разі проблем із фінансовим плануванням допомогу можна отримати за заявою до Федеральної агенції з реабілітації (Крижанівська, 2012: 93).

Таким чином, у нашій державі соціальна підтримка вимагає скоординованої системи співпраці різних елементів соціальної структури: держави, громадськості, соціальних служб, ЗВО та окремих фахівців.

Розглядаючи технологічну сторону цього процесу, варто зазначити, що командою фахівців має керувати соціальний працівник, що повинен мати організаційну та керівну позицію. На кожному етапі соціального супроводу соціальний працівник виконує низку функціональних обов'язків і використовує різні методичні ресурси для надання послуг студентам.

На підготовчому етапі соціальний працівник вивчає соціальну ситуацію клієнта та навколишнє середовище, діагностує та моделює план майбутньої співпраці; підбирає методи та засоби втручання, що відповідають нозології студента.

На другому етапі соціальний працівник має розділити відповідальність з іншими залученими фахівцями. На заключній фазі – залежно від ситуації – активне втручання можна припинити або продовжити роботу у формі періодичного моніторингу та нагляду. Соціальний працівник має також контролювати ефективне працевлаштування студента та проводити кар'єрно орієнтаційну роботу, знаходити зацікавлених підприємців для подальшої практики, стажування.

У контексті соціальної допомоги, залучення студентів з особливими потребами до соціального життя ЗВО, участі у спеціальних навчальних курсах, творчих майстернях, культурних заходах, вечорах побачень соціальний працівник може не тільки унеможливити розвиток дезадаптації сту-

дентів, але й допомогти їм почуватись рівними, налагодити міжособистісні навички, встановити контакти, підвищити незалежність та зайняти активну життєву позицію. Таким чином реалізуються основні завдання соціального супроводу, а саме: подолання соціальної ізоляції, сприяння покращенню та підтримці соціального статусу та залучення до всіх сфер суспільного життя.

Висновки. Отже, проведений аналіз показав, що соціальна підтримка відіграє важливу роль у системі підтримки студентів з обмеженими можливостями.

Є низка факторів, які визначають і впливають на процес соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах отримання вищої освіти.

Перш за все є різноманітні соціальні інститути: сім'я, освіта, політика, релігія, а також друзі та особисті психологічні настанови. Саме ці засоби соціалізації впливають на психологічне самоприйняття та самоідентифікацію студента з особливими освітніми потребами.

В Україні вже є певні позитивні зміни та розвиток у цьому напрямі. Однак водночас є низка проблем, які унеможливають узгодження освітньої системи вітчизняних ЗВО з європейськими стандартами. Тому нині доцільно розробити чітку систему співпраці між суб'єктами соціального супроводу студентів з особливими потребами, а саме: державою, соціальними службами, адміністрацією університету, громадськістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комарова Н. М. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги сім'ям, які взяли на виховання дитину-сироту. *Український соціум*. 2006. № 2. С. 49–58.
2. Крижанівська О. П. Соціальний супровід в роботі соціальних служб ВНЗ України: завдання та технології. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2012. Випуск 2(14). С. 92–95.
3. Міщенко Н. І. Соціально-педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців засобами студентської субкультури. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2012. № 2. С. 78–85.
4. Серга Т. О. Теоретичні засади соціального супроводу як технології соціальної роботи. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. Вип. 52. С. 222–228.
5. Таланчук П. М. Супровід та навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі : навчально-методичний посібник. Київ : Соцінформ, 2004. 128 с.

REFERENCES

1. Komarova N. M. Social'nij suprovid jak forma social'noї dopomogi sim'jam, jaki vzjali na vihovannja ditinu-sirotu. [Social support as a form of social assistance to families who have adopted an orphan.] *Ukrainian society*. Київ: Harkivs'kij nacional'nij universitet vnutrishnih sprav, 2006. № 2. p. 49–58 [in Ukrainian].
2. Krizhanivs'ka O. P. Social'nij suprovid v roboti social'nih sluzhb VNZ [Social support in the work of social services of Ukrainian universities: tasks and technologies]. *Bulletin of NTUU "KPI"*. 2(14) 2012, p. 92–95 [in Ukrainian].
3. Mishhenko N. I. Social'no-pedagogichnij suprovid osobistisno-profesijnogo rozvitku majbutnih fahivciv zasobami student's'koї subkul'turi. [Socio-pedagogical support of personal and professional development of future specialists by means of student subculture.] *Social pedagogy: theory and practice*. 2012. № 2. p. 78–85 [in Ukrainian].
4. Serga T. O. Teoretichni zasadi social'nogo suprovodu jak tehnologii social'noї roboti. [Theoretical principles of social support as a technology of social work] *Social technologies: current issues of theory and practice*. 2011. Vip. 52. p. 222–228 [in Ukrainian].
5. Talanchuk P. M. Suprovid ta navchannja studentiv z osoblivimi potrebami v integrovanomu osvith'nomu seredovishhi: navchal'no-metodichnij posibnik. [Support and training of students with special needs in an integrated educational environment] K.: Socinform, 2004. 128 p. [in Ukrainian].